

بررسی تطبیقی ورودی‌های منازل مسکونی شهر تبریز در گذر زمان

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۵/۱۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۲۰

کد مقاله: ۱۲۳۹۱

سیروس جمالی^{۱*}، سارا خدمتی^۲، المیرا صعوه^۳

چکیده

ورودی خانه به مثابه راه ارتباطی عرصه بیرونی و داخلی، بیان‌کننده خصوصیات فرهنگی ساکنان و نوع باورهای آنها است. همچنین نحوه ارتباطات اجتماعی آنان را مشخص می‌کند. با توجه به حضور عمیق اسلام در ایران، فرهنگی با عنوان اسلامی ایرانی شکل گرفته که خود عناصر خاصی را در معماری ایرانی وارد نموده است. از جمله این عناصر، عناصر اصلی سازنده ورودی خانه‌ها است. از این رو، هدف اصلی این پژوهش، سیر تحول فضای ورودی خانه‌های تبریز از گذشته تا به امروز مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج به دست آمده حاکی از این امر است که در روند تغییرپذیری فضای ورودی از شیوه سنتی به تلفیقی و سپس از شیوه تلفیقی به اروپایی، تمامی اجزاء و عناصر ورودی دچار تحول می‌گردد، اما این تغییر، در ابتدا به صورتی ظاهری و سطحی رخ می‌دهد و سپس به شکلی جزئی و ساختاری نمود پیدا می‌کند. در این تحقیق سعی بر آن بود که بتوانیم یک روند مقایسه‌ای میان ورودی خانه‌های دوره قاجار و دوره معاصر را داشته باشیم. بعد از بیان کلی ویژگی‌های معماری هر دوره، به بررسی ویژگی‌های ورودی خانه پرداخته ایم؛ روندی که ما در این تحقیق پیش گرفتیم، ساختاری مقایسه‌گونه میان این دو دوره با ۳۰ نمونه موردی از خانه‌های محلات قدیمی شهر تبریز است. نگاه مقایسه‌ای باعث می‌شود که بیننده بتواند به ویژگی‌های هر خانه در هر دوره با خانه‌ی دیگر را واضح‌تر درک کند و به نتیجه‌ای واضح و روشن در مورد این دو دوره برسد و تغییرات در اصول و قواعد آن‌ها را پی‌ببرد.

واژگان کلیدی: ورودی، منزل مسکونی، دوره قاجار، دوره پهلوی، شهر تبریز

۱- استادیار گروه معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز (نویسنده مسئول)

۲- دانشجوی دکتری معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز

۳- دانشجوی دکتری معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز

مروری بر تاریخ معماری ایران نشان می دهد که معماری دارای روند مشخص و دنباله دار بوده است، به گونه ای که با دوره های قبل و بعد خود رابطه منطقی داشته است؛ اما در دوران قاجار شاهد گسست در معماری این سرزمین هستیم (اکبریان، کلانتریان، فرزانی، یار، ۱۳۹۳). در اوایل این دوره سبک و سیاق سنتی عمده ترین حجم بناهای مسکونی را شکل داده ولی با اوج گیری نفوذ فرهنگ و تمدن غربی از اواسط قاجار، بهره گیری از هنر معماری غرب در طرح خانه ها افزایش پیدا کرده و به تدریج زمینه ظهور خانه هایی به سبک تلفیقی و دو قطبی شدن سبک های رایج را فراهم آورد. روند گرایش به معماری غرب به همین جا ختم نشده و در سه دهه پایانی عصر قاجار، خانه هایی به سبک کاملاً غربی توسط رجال متمول و منتفذ قاجاری پدید آمد (قبادیان، ۱۳۸۳). معماری مسکن در اواخر دوران قاجار، آثار تحول و تغییر را به تدریج در خود بروز داد تا جایی که گونه های مسکن در شروع حکومت پهلوی، کاملاً بر شاکله ظاهری مسکن سنتی، تطابق نداشت و تغییراتی از سبک های غربی در بسیاری از نمونه های مسکونی به عاریت گرفته شده بود (کیانی، ۱۳۹۵). در بررسی خانه های ایران در دوره قاجار و دوره پهلوی اول مشاهده می گردد که اصولی همواره مورد تاکید سازندگان و خالقان این آثار قرار داشته که فرازمان و فرامکان بوده است و در محدوده های مختلف جغرافیایی و در ادوار مختلف به اشکال متفاوتی نمود یافته است که یکی از این اصول، اصل درونگرایی در ساختار ورودی خانه های سنتی ایرانی است (مهدوی نژاد و مشایخی، ۱۳۸۹). تمرکز بر روی معماری مسکونی به عنوان کالبد اصلی شهر در هر زمان، ما را به این سمت رهنمونی سازد که در کنار شناخت شرایط اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی و ... در دوره های مختلف ایران، با فهم نکات مثبت و منفی این نوع معماری و استفاده از تجارب معماری مدرن در ایران در پی بهبود شرایط سکونت فعلی باشیم. در این میان خانه به عنوان اصلی ترین فضای معماری و به عنوان فضایی که انسان بیشترین اوقات خود را در آن سپری می کند، حائز اهمیت است. تحول و تعالی هر هنری بستگی به شناخت دقیق آثار گذشته و درک صحیح ضرورت ها و نیازهای حال جامعه دارد تا با استفاده از فرهنگ و سنت دیرینه، خطا و صواب گذشتگان، در جهت جوابگویی به نیازهای جامعه، راه حل های بدیع، اصیل و تازه ای ارائه گردد (سیدیان، ۱۳۹۳). این پژوهش به بررسی گونه های مختلف، ویژگی ها و عناصر تشکیل دهنده ورودی خانه های شهر تبریز در دوره قاجار و دوره معاصر می پردازد؛ امید است گامی کوچک در جهت باز زنده سازی هویت معماری آن بردارد و با افزایش تعداد نمونه ها و استخراج مؤلفه های مؤثر بتواند با دست یابی به طرح و الگوهای معماری و کاربردی و قواعد کلی، طراحان و برنامه ریزان را در رسیدن به الگوی مطلوب ورودی مسکن در منطقه، متناسب با نیاز انسان، یاری رساند. بنابراین می توان پرسش اصلی تحقیق را به صورت زیر بیان نمود: روند تحول ساختار ورودی خانه های شهر تبریز در گذر زمان به چه صورتی بوده است؟

۲- پیشینه تحقیق

با توجه به اینکه در این پژوهش، سیر تحول در ساختار ورودی خانه های شهر تبریز از دوران قاجار تا زمان معاصر مورد بررسی قرار می گیرد؛ گونه های مختلف مسکن، ویژگی ها و عناصر تشکیل دهنده ساختار کالبدی - فضایی ورودی خانه ها، مفاهیمی هستند که در این تحقیق مد نظر قرار دارند. در خصوص مطالعه و بررسی خانه های تبریز در دوره های مختلف تاریخی می توان تنها به دو کتاب تحت عناوین: خانه های قدیمی تبریز نوشته محمدعلی کی نژاد و محمدرضا شیرازی و تاریخ و معماری خانه های قدیمی تبریز نوشته حسن اسمعیلی و بهروز عمرانی اشاره کرد. همچنین تعدادی مقاله به صورت کلی به بررسی برخی از خانه های تبریز پرداخته اند که در جدول «۱» شرح داده شده است.

جدول ۱. پیشینه تحقیق (مآخذ: نگارندگان، ۱۴۰۱)

نویسندگان	عنوان تحقیق	رویکرد	منبع
اعظم مسعودی گرگانی و همکاران	خوانش تاثیر نور و رنگ با رویکرد امنیت احساسی در خانه های قاجاری تبریز	استفاده سازندگان خانه های قدیمی از نور و عناصر معماری در روشهای مختلف سازماندهی فضا برای تامین امنیت احساسی ساکنان، از جمله تأثیر روانی، زیبایی، محرمیت، چشم انداز، کنترل نور و صدا و ...	فصلنامه مطالعات محیطی هفت حصار آذر ۱۴۰۰
فاطمه محمدیان اسداله شفیق زاده علی آذر	تحلیل مولفه های زیبایی شناسی خانه های دوره قاجار در شهر تبریز	زیبایی شناسی از جنبه های بصری داخلی و خارجی کالبد و محیط معماری بیشتر در مواردی نظیر ارسی، دو دری، سه دری و پنج دری (به همراه سرستون و گچ بری) این مولفه ها در زیباشناسی خانه های دوره قاجار در شهر تبریز بسیار مؤثر هستند.	فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دوره و شماره: دوره ۱۲، شماره ۳ - شماره پیاپی ۴۷، تیر ۱۴۰۱
باقر پور جواد اصل حامد بیٹی	رهیافت هایی از نمای خانه های تاریخی جهت به کارگیری در نمای ساختمان های نوساز (نمونه موردی: خانه های تاریخی تبریز)	پژوهش به نحوه استفاده از الگوها و عناصر حاصل از تحلیل های فوق در نمای ساختمان های نوساز مربوط است.	باغ نظر، دوره ۱۹، شماره ۱۰۷ اردیبهشت ۱۴۰۱
سیروس جمالی نادیا خندان	مطالعه تطبیقی ساختار کالبدی خانه های سنتی دوره قاجار	معماری مسکونی قاجار در گذر از جهان سنت به تجدیدچار تحولی عظیم شده که تحت تأثیر رویکردها و عوامل مختلف نظری و اجتماعی در	دوماهنامه علمی تخصصی پژوهش در هنر و علوم

نویسندگان	عنوان تحقیق	رویکرد	منبع
	نمونه موردی: تهران و تبریز)	بخش های مختلف ایران متفاوت بوده، نمود بیشتر تجدد و فرهنگ غربی در خانه های تهران بیشتر از تبریز	تخصصی سال پنجم،
فرهاد تهرانی و همکاران	سیر تحول اندام های اصلی خانه های تبریز از دوره قاجار تا دوره پهلوی دوم	بررسی ساختار فضایی و عناصر موجود در اندام های اصلی خانه های تبریز در دوره قاجار و پهلوی و اهمیت این عناصر در تحول چهره کالبدی شهر	فصلنامه علمی- پژوهشی معماری، شهرسازی، صفت، سال 29، پاییز 90
مینا رمضان جماعت جواد نیستانی	جلوه های سنت و تجدد در فضاهای ورودی خانه های تهران دوره قاجار	اشاره به کلیات سبک های معماری مسکونی تهران در دوره قاجار، تقسیم فضاهای ورودی خانه های قاجار بسته به تأثیر پذیری از معماری سنتی ایران و معماری غرب، به سه گروه با شاخصه های متفاوت سنتی، تلفیقی و جدید	نشریه هنرهای زیبا- معماری و شهرسازی، شماره 44 سال 1389.
هومن محبی گرمی رضا فرهمینی فراهانی محمد مهدی غیائی	سیر تأثیر گذاری نمادها، نشانه ها در تبیین معنای معماری در خانه های تاریخی دوره قاجار نمونه موردی شهرهای اردبیل، تبریز، ارومیه	خصوصیات و ویژگی های علی، شباهت ها و تفاوت ها هر یک از نمونه های موردی به صورت خاص و منحصر به فرد با تکیه بر ارزش های آن ها از لحاظ مقیاس های تربیتی و مقیاس های نسبی قابل متکی است. بار معنای معماری هر یک از آن ها به صورت جداگانه ارائه گشته و خصوصیات و ارتباطات آن ها با یکدیگر نیز بررسی شده است.	فصلنامه علمی هنر اسلامی دوره 18 شماره 43 آذر 1400
فاطمه کاکایی حامد مضطرزاده	تبیین سیر تحول درون گرایی در ساختار ورودی خانه های ایران در دوره قاجار و دوره پهلوی اول (مطالعه موردی: شهر شیراز)	همبستگی معنی داری میان درون-گرایی و ساختار ورودی خانه های ایران در دوره قاجار و دوره پهلوی اول، وجود دارد و سیر تحول درون گرایی موجب بروز تفاوت هایی در گونه های مختلف مسکن، ویژگی ها و عناصر تشکیل دهنده ساختار کالبدی-فضایی ورودی شده است؛ بدین-گونه که ساختار ورودی خانه های ایران در دوره قاجار دارای درون گرایی و محرمیت بوده و هرچه به دوره پهلوی اول، نزدیک تر می شویم، از میزان آن کمتر می گردد و تمایل به سمت برون گرایی، بیشتر می شود.	نشریه معماری اقلیم گرم و خشک، شماره 13 بهار و تابستان 1400
نوشین سخاوت دوست فریبا البرزی	تاملی بر نشانه شناسی فضاهای ورودی خانه های دوره قاجار شهر قزوین از دیدگاه فردینان دو سوسور، چارلز سندرس پیرس و امبرتو اکو	ژوهش ضمن بررسی علل عملکردی و مفهومی عناصر فضای ورودی از منظر نشانه شناسانه، تأثیرگذارترین عامل در بررسی نشانه ها را در ارجاع به مؤلفه های ذهنی و مفهومی دانسته که در قالب ساختارهای فرهنگی، اجتماعی مذهبی و رفتاری با در نظر داشتن ویژگی های کالبدی در نهایت به ایجاد فرمی معنادار منجر شده است.	هویت شهر، تابستان 1397 شماره 34
مینو قره بگلو لاله رشاد	عوامل تصویر پذیر در خانه های دوره قاجار در شهر تبریز	وجود مولفه هایی در فضا با قابلیت تصویرپذیری بالا می تواند کیفیت ادراکی ناظر را در فضا ارتقا بخشد	فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، دوره 36 شماره 3 تابستان 1400
رضا محمدی محمد علی رجبی	بررسی کتیبه های سردر ورودی منازل تهران از دوره قاجار تا کنون	کتیبه های سردر منازل ریشه در اعتقادات و باورهای دینی و مذهبی دارند و بازگو کننده هویت و شخصیت سازندگان و صاحبان منازل است.	نگره، دوره 5 شماره 15 تابستان 1389

۳- روش تحقیق

در این تحقیق ابتدا با استفاده از منابع کتابخانه ای و تحقیقات میدانی ۳ محله قدیمی تبریز که امکان دسترسی به خانه های قدیمی در آنها وجود داشت، شناسایی شده و در ادامه به روش مورد پژوهی ۳۰ بنا از بناهای زمان قاجار، تا دوران معاصر مورد بررسی قرار گرفته و همزمان برای دستیابی به نتایج بهتر و دقیق تر، طیف گسترده ای از منابع مکتوب و شفاهی که به طور ضمنی به این موضوع مربوط است مورد بررسی قرار می گیرد و در نهایت، نتایج حاصل، تحلیل شده و در جدول هایی ارائه می گردد.

۴- مبانی نظری تحقیق

۴-۱- پیشینه ای از شهر تبریز در دوره قاجار

تبریز یکی از مهم ترین شهرهای ایران به شمار می آید. این شهر زمانی پایتخت ایلخانان و همچنین دورانی پایتخت سران صفوی و دارالسلطنه در دوران قاجار بوده است. بعد از انتخاب تهران به عنوان پایتخت، تبریز به عنوان دومین شهر ایران، همواره میزبان ولیعهدان قاجار بود. در دوره قاجار مخصوصاً در زمان سلطنت فتحعلی شاه، آذربایجان به سبب جنگ های ایران و روس،

مرکز نظامی ایران و شهر تبریز در حقیقت پایتخت دوم ایران شد. معماری خانه های تبریز در شکل گیری فضاهای اصلی و ارتباطی با معماری شهرهای مختلف دارای تفاوت عمده نبوده ولی شرایط اقلیمی، ارتباط با کشورهای غربی مخصوصاً قفقاز و ترکیه آن را منحصر به فرد کرده است (بانی مسعود، ۱۳۹۴).

۲-۴- معماری دوره قاجار

هنر قاجار، از هنر دوران صفوی متأثر بوده است. این هنر ضمناً تأثیراتی را از غرب داشت. در این دوره تا مدتی (حدوداً تا نیمه اول پادشاهی ناصرالدین شاه) ایران از هنر و معماری اروپا و کلاً غرب تأثیر می پذیرفته و این تأثیرپذیری نه تنها بد نبوده بلکه در حفظ سنت های هنری گذشته، اقتباس های پسندیده ای در آثار رواج پیدا کرد (پرنا، ۱۳۸۶).

در دوره قاجار انواع بناها از لحاظ سبک و شیوه طراحی معماری به چند گروه زیر طبقه بندی می شوند: سبک سنتی: با شیوه سنتی و بر پایه ارزشهای محلی و با الهام از معماری گذشته که گاهاً تزئینات فرنگی نیز در آنها دیده می شود ولی کلاً بر پایه معماری بومی ایران است (سلطان زاده، ۱۳۷۲).

سبک التقاطی: بسیاری از صاحب نظران سبک انحطاط (تهرانی) را شیوه اختلاط یا التقاط نامیده اند. تلفیق معماری سنتی ایران و معماری نئوکلاسیک غرب را می توان شیوه التقاطی دانست که در این بناها برخی از اصول، عناصر، مصالح یا نقوش معماری فرنگی در طرحی که از معماری سنتی ایران تأثیر گرفته بود به کار می رفت که به این صورت معماری تلفیقی پدید آمد که در نمونه های مختلف نسبتهای گوناگونی از ترکیب یا همجواری المان ها، طرح ها، تکنیک ها، تزئینات و نقوش ایرانی و فرنگی در نما و پلان مشاهده می شود (سلطان زاده، ۱۳۷۳).

سبک فرنگی سازی: در این سبک تعدادی از بناها را به خصوص ساختمان های دولتی، کاخ ها، عمارت ها، خانه های متعلق به رجال سیاسی و اعیان و سفرا و نمایندگان خارجی تقریباً در همه ابعاد و عرصه های طراحی عناصر تزئینات، نما و پلان (به تقلید از الگوهای فرنگی) معماری نئوکلاسیک غرب و گاه معماری التقاطی اروپا می ساختند (سلطان زاده، ۱۳۷۳).

سبک انتقالی: انواع گوناگونی از دگرگونی های انتقالی در معماری تهران رخ می دهد که این دگرگونی ها پیش از آن منجر به ایجاد تحولات ساختاری برای دستیابی به یک معماری سنتی و با هویت ایرانی و متناسب با شرایط امروز شود، تحت تأثیر عوامل بسیاری از جمله مصالح و فنون ساختمانی، الگوی جدید معیشت و معیارها و ارزشهای فرهنگی جدید، به تبعیت از معماری مدرن و سپس جهانی می پردازد (سلطان زاده، ۱۳۷۵).

۳-۴- معماری دوره معاصر (دهه های نخستین دوره پهلوی به بعد)

معماری ایران از اواخر دوره قاجار و شروع دوره پهلوی دچار هرج و مرج و آشفتگی شد. در این دوران ما شاهد احداث هم زمان ساختمان هایی هستیم که هر کدام بیانگر یکی از مکاتب فکری دوره هایی مشخص از تاریخ ایران هستند. در این دوره با تغییرات عمده در شهرنشینی و مقررات شهرسازی و با کنار رفتن معماران سنتی، تفکر جدیدی از اروپا تحت عنوان با مشخصه فردگرایی در خلق فضاهای معماری « مدرنیسم » آغاز شد (سیدیان، ۱۳۹۳).

در سال های دهه ۵۰ تا اواخر ۶۰، مشکل اصلی وضعیت دشوار و بیمار گونه در برابر معماری گذشته بود که معماران نه می توانستند آن را رها کنند نه قادر بودند راه حل قطعی و مناسب برای به کار گیری مجدد آن ارائه دهند. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، معماران ایران سعی کردند معماری ایران را به سوی یک معماری با هویت مستقل و متکی بر میراث معماری گذشته خود هدایت کنند، دیگر اینکه معماری فرامدرن که در این زمان در معماری جهان پدیدار شده بود نیز، توجه جدی به معماری گذشت سیرزمین ها را مطرح می کرد، این دو موضوع دست به دست هم دادند و آثاری در ایران به وجود آمدند که سبک و سلیقه معماران فرامدرن را با توجه به عناصر معماری گذشته ایران در خود داشتند، لکن برخورد آنها به معماری گذشته یک برخورد سطحی و ظاهری بود و عناصر کلیشه ای معماری فرامدرن نیز به وفور و به صورت تصنعی در این آثار دیده می شود. در این دوره نیاز مردم به مسکن، از مهم ترین مسائل سیاسی اجتماعی موجود در کشور بود، این موضوع سبب می شود که، گاه به آن بیشتر از دید فنی اجرایی و کمی توجه شود تا از دید کیفی. در این سالها، جمعیت و آپارتمان نشینی به طرز فزاینده ای رو به رشد نهاد، کمبود مسکن و نیاز مبرم خانواده ها، فرصت اعمال نظر و سلیقه را در ساکنین به حد اقل رساند. معماران نیز از اواسط سالهای ۵۰ فرصت هنر نمایی خاصی را در ایجاد مجتمع های مسکونی نیافته، به علت شرایط ناشی از رکود اقتصادی، انقلاب و جنگ تحمیلی، به ساختن جعبه های عظیم و تکرار شونده ای به عنوان واحد های مسکونی بسنده کردند. سال های ۷۰ هجری، سالهای آزاد شدن نیروها از قید محدودیت ها و جبران مافات شد. امروزه سکونت در آپارتمان ها به یکی از شاخصه های زندگی در شهر های بزرگ تبدیل شده است. در ساختمان های آپارتمانی اعمال سلیقه ساکن در طراحی نما مفهومی ندارد. ولی خرید سریع تر واحد مسکونی در این یا آن ساختمان، بساز بفروش را در موقعیتی قرار داده است که می بایست جوابگوی مد و سلیقه روز مشتری و بازار باشد (سیدیان، ۱۳۹۳).

۴-۴- مفهوم و ویژگی های فضای ورودی

فضای ورودی به عنوان مفصلی بین درون بنا و عرصه عمومی، فضایی است که مکان تغییر مسیر حرکت برای ورود به یک بنا نیز محل توقف و انتظار در جلوی بنا را از فضای عبوری راه متمایز می کند. معمولاً ورودی اصلی بناهای بزرگ و مهم معماری شهری در مکانی استقرار می یافت که از فضای باز و راه های پیرامون بنا به خوبی قابل مشاهده باشد. همچنین غالباً برخی از عناصر و فضاهای مهم داخلی بنا را در صورت امکان در روبه روی در ورودی، طوری می ساختند که توجه هر کسی بلافاصله پس از ورود به بنا به خود جلب کند (سلطان زاده، ۱۳۷۳). اما در حوزه محلات و عرصه سکونت، آنچه اهمیت می یابد نحوه تعامل دو عرصه خصوصی و عمومی برای بنا است. ورودی به عنوان فضای قرار گرفته در مرز بین این دو عرصه در عین تفکیک نمودن حریم بیرون و اندرون، عامل پیوند فضای داخل و خارج نیز هست. از یکسو، قسمتی از فضای ورودی به خانه است و بخشی از فضای داخل به حساب می آید و از جنبه ای دیگر قسمتی از فضای عرصه عمومی می باشد که پاسخگوی رفتارها در فضای شهر و روستا است (مهدی پور، جعفری، و سعادت، ۱۳۹۲).

۴-۵- تعاریف ورودی

ورودی در لغت نامه دهخدا، فرهنگ فارسی و فرهنگ معین: منسوب به ورود، آن چه مخصوص و مربوط به ورود و دخول کسان در جایی باشد.

تعریف ورودی در گذشته: در گذشته بر حسب نوع بنا و عملکرد آن فضاهای ورودی به گونه ای طراحی می گردید که بتواند پاسخگوی عملکرد مورد نظر بوده و اهداف و نیازهای صاحب بنا را برآورده سازد. ورودی خانه ها به عنوان نقطه عطف و مکث در دیواره های مداوم کوچه ها عمل می کنند و هر کدام در خود مجموعه ای کاملند که با سکوهایی طرفین درگاه شروع می شود و با طاق نمای بالای در ورودی ادامه می یابند. فضای ورودی این نوع خانه ها به تبعیت از اهداف مذهبی و اجتماعی به صورتی طراحی می شد که افراد به صورت ناگهانی و یک مرتبه وارد فضای خانه نشوند و همچنین از فضای ورودی -از درگاه یا هشتی ورودی- به فضاهای داخلی خانه دید مستقیم وجود نداشته باشد. به همین جهت طراحی فضای ورودی در عموم خانه های درونگرا به شکلی بود که مسیر حرکت در امتداد محوری غیرمستقیم شکل می گرفت و عموماً در یکی از گوشه های حیاط یا نزدیک به آن به فضای درون مرتبط می شد. بنابراین یکی از اهداف مهم در طراحی فضای ورودی خانه ها نه تسهیل حرکت، بلکه کنترل آن و طولانی نمودن مسیر حرکت از بیرون به درون بوده است. در دوره ها و شهرهایی که مردم از لحاظ اجتماعی از حمله بیگانگان یا تعدی زورمندان کاملاً در امان نبودند، فضای ورودی خانه ها را به شکل ساده و بدون تزئینات می ساختند که توجه دیگران به آن جلب نشود. (نقره کار، ۱۳۹۰).

تعریف ورودی در دوران معاصر: ورودی به عنوان نوعی "اتاق انتظار" عمل می کند که به اهمیت ایجاد خوش آمد گویی تحریک احساس و تأثیرات مثبت در این محل می افزاید. ورودی فراتر از آنکه اولین فضایی است که به آن وارد می شوند "معمولاً به عنوان مفصلی در بین فضاهای اصلی لکه تشریفاتی - نشیمن و غذاخوری نیز به کار می رود. که در این حالت این فضا در میان بخش تشریفاتی قرار می گیرد که مهمانان را فوراً به محل مناسب در سمت چپ یا راست (غذاخوری یا نشیمن) هدایت می کند. در درون ورودی تمام محورهای دید باید دقیقاً کنترل شود. علاوه بر برآورده کردن نیاز به زیبایی در ورودی " طراحی باید الزامات لازم برای برخی از عملکردها را نیز فراهم آورد. جالباسی در ورودی " خصوصاً در اقلیم هایی با شرایط جوی ناپایدار یا پر بارش باید در دسترس باشد " این قانون در اقلیم های گرمسیرتر می تواند نقض شود. ورودی همچنین مکانی ایده آل برای قراردادن سرویس نیمه خصوصی است (Patterson, 2011).

۴-۶- انواع ورودی

۴-۶-۱- ورودی های سنتی

عناصر اصلی یکی از ترکیب های شکلی فضای ورودی که پیش از این در تهران و برخی از شهرهای دیگر مورد استفاده قرار می گرفتند، عبارت بودند از: یک قوس جناغی شکل برای پوشش دهانه، دو سکو در دو سوی در، یک در چوبی دو لنگه مستطیل شکل با گل میخ ها و کوبه های فلزی و دو جرز آجری در دو طرف دهانه ورودی که پایه های قوس بر روی آنها قرار می گرفتند. در بیشتر موارد جرزها و رخبام بالای فضای ورودی یک قاب مستطیل شکل و دو سطح لچکی واقع در میان اضلاع مستطیل و خط های قوس دهانه، پدید می آورند که درون آن با نقش های آجری یا کاشی تزئین می شد (سلطان زاده، ۱۳۷۱).

۴-۶-۲- ورودی های نیمه سنتی

در دوره قاجار قوس های " دور تمام " یا " یک پرگاری برای پوشاندن دهانه بسیاری از حجره ها و درگاه ها یا دهانه فضاهای ورودی رواج گرفت. در برخی از این فضاها، سکوهایی در دو سو ساخته می شد که به کار نشستن می آمد. اما گاهی این سکوها سطح کافی برای نشستن نداشتند و تنها برای ایجاد ترکیب شکلی و فضایی ساخته می شدند. مواردی هم وجود دارد که فاقد سکو هستند. در بعضی از فضاهای ورودی با سفال و آجرهای مهری روی جرزها و سایر سطوح فضا به ویژه روی کتیبه سردر نقش و

نگارهای پر کار و متنوعی طراحی و اجرا می شد. عمق این ورودی ها معمولاً در حدود نیم متر بود، اما عرض آنها بین سه تا چهار متر و ارتفاع آنها بین سه تا چهار و نیم متر بوده است (سلطان زاده، ۱۳۷۱).

۴-۶-۳- ورودی های جدید

در اواخر دوره قاجار کاربرد ترکیب های شکلی غیر سنتی، که غالباً متأثر از معماری روسیه، اروپا، مسافرت خارجیان به ایران و ایرانیان به اروپا و به ویژه احداث سفارتخانه ها و بناهای متعلق به اروپاییان بود، رواج یافت مانند انواع شکل های سنتوری، سنتوری شکسته و کلاهخودی که به صورت ساده یا همراه با نقوش متنوع اسلیمی، گره سازی آجری و کاشی کاری آراسته می شدند. این تزئینات و نقوش در بیشتر موارد در سردر بناها به کار می رفتند و غالباً جزه های ساده و فاقد تزئینات پرکار بودند مگر در موارد استثنائی که برای تزئین جزه ها از سفال و آجر مهری استفاده می شد. گاهی نیز از ترکیب ستون و نیم- ستون با شکل های متنوع، به صورت منفرد یا زوج و سایر عناصر و شکل های تزئینی در هر سوی ورودی استفاده می کردند (سلطان زاده، ۱۳۷۱).

۴-۷- سیر تحول فضاهای ورودی خانه ها در دوره قاجار تا امروز

فضاهای ورودی سنتی: شامل پیشطاق، سکو، درگاه، در به همراه اجزایی چون آستانه، کوبه، کلون، گلمیخ و گاهی روزن سردر، هشتی و دالان بود.

فضاهای ورودی تلفیقی (نیمه سنتی): نمای خانه های تلفیقی، بیشتر از آجر و ورودی آن ها دارای عناصری مانند پیشطاق (گاهی بدون پیشطاق)، سکو (گاه فاقد سکو)، درگاه- در با روزن و گاهی کوبه و کلون- سردر، هشتی (زمانی بدون هشتی)، دالان (گاه بدون دالان) یا راهرو بود.

فضاهای ورودی اروپایی (جدید): در اواخر دوره قاجار بود. دیوار خانه ها، آجری و گاه کوتاه تر از دوره های قبل بود. درب خانه ها مستقیماً به داخل حیاط یا فضای اصلی خانه گشوده می شد و نحوه ورود کاملاً مستقیم بود. به دلیل وجود معابر و خیابان هایی بود که عرصه ای شهری محسوب می شدند سکوها حذف شدند.

۵- بررسی نمونه هایی از خانه های تبریز

با توجه به موقعیت جغرافیایی، سیاسی، و اقتصادی شهر تبریز، تعداد بسیار زیادی خانه با کیفیت ساخت و فضایی بالا در این شهر احداث شده است. مهم ترین خانه های تبریز در دوره قاجار و پهلوی به صورت زیر قابل ذکر هستند:

دوره قاجار: خانه امیرنظام گروسی، خانه مشروطه، خانه بهنام، خانه قدکی، خانه حیدرزاده، خانه سلماسی ها، خانه بلورچیان، خانه حریری، خانه نعمت زاده، خانه سرخه ای.

دوره اواخر قاجار و اوایل پهلوی اول: خانه گنجه ای زاده، خانه مجتهدی، خانه کمپانی، خانه علوی.

دوره پهلوی تا دهه پنجاه خورشیدی: خانه لاله ای ها، خانه ثقه الاسلام، خانه اردوبادی، خانه رستگار، خانه ستارخان، خانه پروین اعتصامی.

با توجه به این تقسیم بندی، نمونه هایی از خانه های تبریز را در هر دوره می توان بررسی و تحلیل کرد. در ادامه پژوهش نمونه هایی از خانه های تبریز با استفاده از تصویر و مشخصات معماری با توضیحات کلی در مورد تاریخ بنا و مشخصات عمومی خانه ها در هر بخش عرضه خواهد شد. قسمت ورودی در هر یک از خانه ها مطالعه و سیر تحول یا تغییرات مورد بررسی قرار گرفته و در قالب جدول ارائه خواهد شد.

نمونه های مورد مطالعه برای این پژوهش از سه منطقه قدیمی شهر تبریز انتخاب شده اند: منطقه ما بین خیابان امام و خیابان ارتش (کوچه صدر)، منطقه شمس تبریزی (محل گرو و شکلی) و منطقه راسته کوچه (محل حصار و بهرامی).

جدول ۲. بررسی قسمت ورودی خانه های منطقه حدفاصل خیابان امام و ارتش (کوچه صدر) (مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۱)

ردیف	تصویر بنا	دوره ساخت	توضیحات
۱		قاجار	خانه بلورچیان: خانه ای به سبک تلفیقی نمای ورودی دارای تزئینات آجری پیچیده همراه با دو ستون در طرفین به سبک اروپایی؛ درب چوبی همراه با تزئینات گلمیخ و دارای دو کوبه می باشد. ارتفاع بلند همانند ورودی های سنتی ولی عرض ورودی زیاد به سبک اروپایی.
۲		پهلوی	خانه لاله ای ها: دارای یک ورودی ساده شامل یک سردر ساده. تزئینات نمای ورودی بصورت آجرکاری می باشد که آجرهای لعابی نیز به کار رفته است، همراه با آزاره سنگی؛ جنس درب از چوب، بدون تزئینات و دارای یک کوبه است.

خانه اردوبادی: دو ورودی در ضلع غربی و جنوبی با دسترسی مستقیم به حیاط پیرامونی دارد و فاقد عناصر اصلی مجموعه ورودی است. مصالح سنگی بکار رفته است. جنس درب چوبی و بدون کوبه است. درب و سردرب حالت هلالی دارد.	پهلوی		۳
ارتفاع سردرب نسبت به دوران قاجار کوتاه تر شده است ولی هم چنان آجری و ساده اجرا شده است. درب چوبی بدون تزئینات و تک کوبه ای است. آزاره ندارد.	پهلوی		۴
درب اصلی با درب فلزی جایگزین شده است و بنای سردرب دست نخورده باقی مانده دارای تزئینات آجری و حالت هلالی دارد. آزاره سنگی استفاده شده است. تناسبات همانند اواخر دوره قاجار می باشد. عناصر مربوط به تکنولوژی عصر حاضر در بنا خودنمایی می کنند.	پهلوی		۵
درب اصلی با درب فلزی جایگزین شده است. ارتفاع سردرب نسبت به دوران قاجار کوتاه تر شده است ولی هم چنان آجری و ساده اجرا شده است. همچنان شاهد استفاده از آزاره سنگی می باشیم.	پهلوی		۶
جایگذاری وردی خانه در کنج زمین که به عنوان فضای پرت در پلان می باشد، به سبک پهلوی با استفاده از مصالح سنگی ورودی شاخص شده است. درب ترکیبی از شیشه و فلزی با تزئینات کار دست می باشد. مانند بیشتر خانه های دوره پهلوی دوم کوبه حذف شده است.	پهلوی		۷
استفاده از مصالح مدرن سیمان و سنگ؛ مانند بیشتر خانه های دوره پهلوی دوم کوبه حذف شده است. بلندتر کردن ورودی از معبر بر خلاف دوران قاجار که فضای ورودی پایین تر از سطح معبر بود.	پهلوی		۸
اواخر دوره پهلوی دیگر خبری از بنای سردرب نیست. نما در واقع همان آجر به کار رفته در سازه بنا هست. درب فلزی تک کوبه ای و دریچه پست به درب ها اضافه شده است.	پهلوی		۹
بخاطر بیشتر شدن اتومبیل عرض درب ها وسیع تر شده است. نسبت به دوره های قبل ارتفاع درب کاهش یافته است. سر درب حذف شده و دریچه پست اضافه شده است.	پهلوی		۱۰

جدول ۳. بررسی قسمت ورودی خانه های منطقه شمس تبریزی (محل گرو و شکلی) (مآخذ: نگارندگان، ۱۴۰۱)

ردیف	تصویر بنا	دوره ساخت	توضیحات
۱		قاجار	قسمت سردرب دارای ارتفاع کمی است. آجرکاری ساده و هلال سردرب اجرا شده است. جنس درب چوبی با پنجره هایی روی درب که با نرده های فلزی دست ساز تزئین شده اند. کوبه درب حذف شده اند. دارای کتیبه لا حول و لا قوة الا بالله العلی العظيم به سبک دوران قاجار و آزاره سنگی.

<p>درب اصلی با درب فلزی جایگزین شده است. ارتفاع سردرب نسبت به اوایل دوران قاجار کوتاه تر شده است ولی هم چنان آجری و ساده اجرا شده است. اجرای هلالی آجرکاری به شیوه معماری اروپایی؛ همچنان شاهد استفاده از آزاره سنگی می باشیم. دارای کتیبه سنگی بسم الله الرحمن الرحیم.</p>	<p>قاجار</p>		<p>۲</p>
<p>ارتفاع سردرب نسبت به دوران قاجار کوتاه تر شده است ولی هم چنان آجری و ساده اجرا شده است. درب چوبی بدون تزئینات و تک کوبه ای است. آزاره سنگی.</p>	<p>پهلوی</p>		<p>۳</p>
<p>ارتفاع سردرب نسبت به دوران قاجار کوتاه تر شده است ولی هم چنان آجری و ساده اجرا شده است. همچنان شاهد استفاده از آزاره سنگی می باشیم. درب چوبی و تک کوبه ای می باشد. ورودی بلندتر از سطح معبر است.</p>	<p>پهلوی</p>		<p>۴</p>
<p>ارتفاع سردرب نسبت به دوران قاجار کوتاه تر شده است ولی هم چنان آجری و ساده اجرا شده است. درب چوبی بدون تزئینات و تک کوبه ای است. آزاره سنگی اجرا شده و دارای کتیبه ای از جنس کاشی با مضمون بسم الله الرحمن الرحیم است.</p>	<p>پهلوی</p>		<p>۵</p>
<p>استفاده از سیمان به عنوان مصالح مدرن در نماسازی بخش ورودی. در بتک کوبه و فلزی می باشد. دارای پنجره در بالای درب ورودی.</p>	<p>پهلوی</p>		<p>۶</p>
<p>درب فلزی و تک کوبه ای می باشد. قسمت ورودی با برجستگی خیلی کم نسبت به نما شاخص شده است. استفاده از نمای شسته (ترکیب سیمان و خرده های شیشه) به عنوان مصالح جدید. ورودی با معبر هم سطح است.</p>	<p>پهلوی</p>		<p>۷</p>
<p>ارتفاع ورودی کوتاه تر و قسمت ورودی بلندتر از معبر است. درب ترکیب فلز و شیشه می باشد. استفاده از باکس گل در طرفین ورودی یادآور پیرنشین دوران قاجار است. کوبه درب حذف شده است.</p>	<p>جمهوری اسلامی</p>		<p>۸</p>
<p>ورودی ارزش گذشته خود را به عنوان تنها عنصر برون گرای خانه را از دست داده است. سردرب وجود ندارد. کوبه حذف شده است و جنس درب از فلز و شیشه می باشد.</p>	<p>جمهوری اسلامی</p>		<p>۹</p>
<p>استفاده از عناصر معماری رومی در ساخت فضای ورودی مانند ستوری و نیم ستون های تزئینی، استفاده از مصالح سنگ برای نماسازی. جنس درب ترکیب شیشه و فلز.</p>	<p>جمهوری اسلامی</p>		<p>۱۰</p>

جدول ۴. بررسی قسمت ورودی خانه های منطقه راسته کوچه (محل حصار و بهرامی) (مآخذ: نگارندگان، ۱۴۰۱)

ردیف	تصویر بنا	دوره ساخت	توضیحات
۱		قاجار	خانه مشروطه: متعلق به حاج مهدی کوزه کنانی. در سال ۱۳۶۷ مرمت شده است که تلاش شده است به همان سبک و سیاق دوره قاجار و هماهنگ با محیط پیرامون باشد. درب چوبی با دو کوبه؛ دارای کتیبه و زاراه سنگی و تزئینات آجری.
۲		قاجار	همسایگی خانه مشروطه، ارتفاع سردرب نسبت به اوایل دوران قاجار کوتاه تر شده است ولی هم چنان آجری و ساده اجرا شده است. اجرای هلالی آجرکاری به شیوه معماری اروپایی؛ همچنان شاهد استفاده از ازاره سنگی می باشیم.
۳		قاجار	موقعیت روبروی مسجد جامع تبریز. دارای تزئینات آجری فاقد کتیبه. درب چوبی با دو کوبه و سنگ ازاره. کوبه ها دارای تزئینات مختصری هستند.
۴		پهلوی	دارای تزئینات آجری که متاسفانه زیر اندود سیمانی پنهان شده است. دارای سردرب چنای و تقارن در اجرای سردرب. ورودی یک پله پایین تر از معبر قرار گرفته است. درب فلزی جایگزین درب اصلی شده است.
۵		پهلوی	سردرب نسبتاً مرتفع با تزئینات آجری. درب چوبی با ارتفاع کم که نشان دهنده پایین بودن فضای ورودی نسبت به معبر است. درب تک کوبه ای. ازاره سنگی.
۶		پهلوی	درب اصلی با درب فلزی جایگزین شده است. ارتفاع سردرب نسبت به اوایل دوران قاجار کوتاه تر شده است آجری و ساده اجرا شده است. اجرای هلالی سر درب به شیوه معماری اروپایی؛ همچنان شاهد استفاده از ازاره سنگی می باشیم.
۷		پهلوی	ارتفاع سردرب کوتاه تر شده است ولی هم چنان آجری و ساده اجرا شده است. درب چوبی بدون تزئینات و تک کوبه ای است. ازاره سنگی اجرا شده و دارای کتیبه ای از جنس کاشی با مضمون سوره اخلاص است.
۸		پهلوی	درب اصلی با درب فلزی جایگزین شده است. ارتفاع سردرب نسبت به دوران قاجار کوتاه تر شده است ولی هم چنان آجری و ساده اجرا شده است. از آجر لعابی در تزئینات سردرب استفاده شده است. همچنان شاهد استفاده از ازاره سنگی می باشیم. دارای کتیبه سنگی بسم الله الرحمن الرحیم.
۹		پهلوی	قسمت ورودی با استفاده از شکستگی جداره ها شاخص شده است. درب فلزی دارای تزئینات. سردرب دارای کتیبه سنگی بسم الله الرحمن الرحیم می باشد. ازاره سنگی اجرا شده است. تک کوبه ای.

<p>کاملا به سبک رومی اجرا شده است با استفاده از سنگ های بزرگ و حالت ستوری بالای درب. درب چوبی و ساده فاقد تزئینات و کوبه . دارای نورگیر بالای درب.</p>	<p>پهلوی</p>		<p>۱۰</p>
--	--------------	--	-----------

۶- جمع بندی و نتیجه گیری

مطالعه صورت گرفته نشان می دهد که مسکن در دوران قاجار به دلیل ورود معماری اروپایی به ایران تحول عظیمی را در گذر از سنت به مدرنیته تجربه کرده است؛ این روند در اواخر قاجاریه با ساخت خانه های برون گرا مشهودتر است. استفاده بیشتر از المان های غربی و در ادامه عمومیت یافتن استفاده از تکنولوژی در دوران پهلوی نیز سبب شد ورودی خانه ها که در گذشته تنها عنصر برون گرا محسوب می شد دستخوش تغییراتی شود. نتایج حاصل از این پژوهش به صورت جدول زیر ارائه شده است:

جدول ۴. مقایسه تطبیقی ویژگی های ورودی خانه های تبریز در گذر زمان (مآخذ: نگارندگان، ۱۴۰۱)

ویژگی های ورودی خانه های دوره پهلوی	ویژگی های ورودی خانه های دوره قاجار
<ul style="list-style-type: none"> * به تدریج از عظمت و شکوه ورودی کاسته شد. * ارتفاع سردرب کاهش یافت. * پیرنشین ها به تدریج حذف شدند. * آجرکاری های نمای ورودی ساده تر شدند. * استفاده از مصالح جدیدی مانند سنگ برای مشخص کردن قسمت ورودی به سبک معماری اروپایی. * درب ها از سادگی خارج شدند و با اضافه شدن فلز و شیشه جلوه جدید پیدا کردند. * درب ها تک کوبه ای شدند و با عمومیت پیدا کردن استفاده از تکنولوژی به کلی حذف شدند. * المان های جدید به قسمت ورودی اضافه شدند مانند دریچه پست و آیفون 	<ul style="list-style-type: none"> * ورودی تنها عنصر برون گرای خانه ها محسوب می شد. * ورودی ها موقعیت اجتماعی و مذهبی صاحب خانه رو مشخص می کردند. * سردرب اغلب دارای ارتفاع قابل توجهی بود. * بیشتر خانه ها دارای پیرنشین در دو طرف ورودی بودند. * بیشتر از تزئینات آجری و آجر لعابی استفاده می شد. * اغلب خانه ها دارای کتیبه هایی با مضمون مذهبی در سردرب خانه ها بودند. * ازاره های سنگی مورد استفاده قرار می گرفتند. * درب منازل از جنس چوب بوده است. * دارای دو کوبه بودند به خاطر مسائل مذهبی و حریمیت.

منابع

۱. اکبری، محمدرضا، کلانتریان، سیده مرجان، فرزانه یار، حمیدرضا. ۱۳۹۳. خانه های بافت تهران قدیم در دوران قاجار و پهلوی.
۲. بانی مسعود، امیر. ۱۳۹۴. معماری معاصر ایران، نشر هنر معماری قرن، چاپ ششم.
۳. پرنا، مهدی. ۱۳۸۶. دروس تاریخ و مبانی نظری انتشارات راهیان ارشد.
۴. سلطان زاده، حسین. ۱۳۷۱. فضاهای ورودی خانه های تهران قدیم، دفتر پژوهشهای فرهنگی، تهران.
۵. سلطان زاده، حسین. ۱۳۷۲. فضاهای ورودی در معماری سنتی ایران، دفتر پژوهشهای فرهنگی، تهران.
۶. سلطان زاده، حسین. ۱۳۷۳. نماهایی از ساختمانهای تهران (از معماری دوران انتقال)، دفتر پژوهشهای فرهنگی، تهران.
۷. سلطان زاده، حسین. ۱۳۷۵. پنجره های قدیمی تهران، دفتر پژوهشهای فرهنگی، تهران.
۸. سیدیان، علی؛ کلایی، مبارکه. ۱۳۹۳. بررسی پلان خانه های مسکونی در دوره ی قاجار، پهلوی و معاصر در شهرستان بهشتر با رویکرد اقلیمی و شکلی اولین همایش معماری، عمران و محیط زیست.
۹. قبادیان، وحید. ۱۳۸۳. معماری در دارالخلافه ناصری: سنت و تجدد در معماری معاصر تهران، چاپ اول، پشتوتن.
۱۰. کیانی، مصطفی. ۱۳۹۵. معماری دوره پهلوی اول: دگرگونی اندیشه ها، پیدایش و شکل گیری معماری دوره بیست ساله معاصر ایران ۱۳۲۰-۱۲۹۹. ناشر، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران. تهران.
۱۱. مهدوی نژاد، محمد جواد، مشایخی، محمد. ۱۳۸۹. بایسته های طراحی مسجد بر مبنای کارکردهای فرهنگی- اجتماعی. فصلنامه علمی- پژوهشی آرمانشهر. شماره ۵.
۱۲. مهدی پور، حسین، جعفری، رشید، و ساداتی، سید پوران دخت. ۱۳۹۲. جایگاه جلوخان در معماری مسکونی بومی ایران. مسکن و محیط روستا.
۱۳. نقره کار، عبدالحمید؛ رئیسی، محمدم نان. ۱۳۹۰. تحلیل نشانه شناختی سامانه مسکن ایرانی بر اساس ارتباط لایه های متن مسکن، نشریه هنرهای زیبا معماری و شهرسازی، شماره ۴۶.